

UDC: 343.9(034.3) (575.1)

HUQUQBUZARLIKLARNING VIKTIMOLOGIK PROFILAKTIKASIGA OID MILLIY VA AYRIM XORIJIY DAVLATLAR TAJIRIBASI

Niyozova Salomat Saparovna,
Toshkent davlat yuridik universiteti
Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga
qarshi kurashish kafedrasi professori, yuridik fanlar doktori
ORCID: 0000-0003-3970-2985
e-mail: salomat.niyozova@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi va unga doir milliy hamda xorijiy davlatlar tajribasi tahlil etilgan. Jumladan, G'arb davlatlari viktimologik profilaktikasi o'rganilib, uning quyidagi elementlari ajratib ko'rsatiladi va ularni shartli ravishda uch guruhga jamlash mumkin: shaxs yoki ijtimoiy guruhning viktimizatsiya jarayonlarining obyektiv sabablarini kamaytirish; aholining alohida toifadagi shaxslari orasida tushuntirish ishlarini olib borish, viktimologik targ'ibot; jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish, zararni qoplash va davlat tomonidan kompensatsiya to'lash masalalari bayon etilgan. Shuningdek, maqolada viktimologik profilaktikaning turlari bo'yicha olimlarning fikr va mulohazalari o'rganilgan. Viktimologik profilaktika tushunchasining oydinlashtirilishi, maqsadi va vazifalarining aniq belgilanishi uning samarali chora-tadbirlar tizimining ishlab chiqilishi, shuningdek mazkur profilaktik chora-tadbirlarning aniq manzilga yo'naltirilishi, ularga kompleks yondashilishi va ta'sirchanligi borasidagi fikrlar ham tahlil etilgan. Viktimologik profilaktika ikkita asosiy: maxsus va umumiyning o'zaro bog'liqligini o'rganish darajasida olib borilishi ham tahlil etilib, bu borada tegishli taklif va tavsiyalar berilgan. Viktimologik profilaktikaning asosiy maqsadi jinoyat qurbonlariga bevosita ta'sir ko'rsatish orqali aniq jinoyatlarning oldini olish samaradorligini oshirish va jinoyatlardan jabr ko'rishga to'sqinlik qilish kabilar ekanligi yuzasidan fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: huquqbuzarliklar, viktimologiya, profilaktika, umumiy, maxsus, yakka tartib, g'ayriijtimoiy qilmish, motiv, maqsad, jinoiy tajovuz.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ ОПЫТ И ОПЫТ НЕКОТОРЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН ПО ВИКТИМОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОФИЛАКТИКЕ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Ниязова Саломат Сапаровна,
доктор юридических наук, профессор кафедры
«Уголовное право, криминология и противодействие коррупции»
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация. В данной статье анализируется отечественный опыт и опыт некоторых зарубежных стран в сфере виктимологической профилактики преступлений. В частности, исследуется опыт стран Запада, где выделяют следующие элементы виктимологической профилактики, которые можно условно сгруппировать в три группы: уменьшение объективных причин виктимизационных процессов личности или социальной группы; разъяснительная работа среди отдельных категорий населения, виктимологическая пропаганда; вопросы помощи пострадавшим, возмещения и компенсаций со стороны государства. Также в статье рассматриваются взгляды ученых на виды виктимологической профилактики. Уточняется понятие виктимологической профилактики, четко определяются ее цели и задачи, разрабатывается эффективная система мероприятий, а также анализируются взгляды на адресность, комплексность и эффективность данных профилактических мероприятий. Также анализируется виктимологическая профилактика на уровне изучения взаимосвязи двух основных аспектов: частного и общего, и в связи с этим вносятся соответствующие предложения и рекомендации. Высказываются мнения, что основной целью виктимологической профилактики является повышение эффективности профилактики правонарушений за счет непосредственного воздействия на пострадавших от преступлений и предупреждения преступлений.

Ключевые слова: правонарушения, виктимология, профилактика, общий, особый, индивидуальный порядок, антиобщественное поведение, мотив, цель, преступная агрессия.

NATIONAL AND FOREIGN EXPERIENCE IN THE FIELD OF VICTIM PREVENTION

Niyozova Salomat Saparovna,
Professor of the Department of Criminal Law,
Criminology and Anti-Corruption of
Tashkent State University of Law, Doctor of Law

Abstract. This article analyzes the experience of national and foreign countries in the field of victim prevention of crime. In particular, the Western countries are studied, in which the following elements of victimological prevention are distinguished and can be conditionally grouped into three groups: reduction of objective causes of victimization

processes of the individual or social group; explanatory work among certain categories of the population, victimological propaganda; issues of assistance to victims, compensation and compensation by the state. The article also examines the views of scientists on the types of victimological prevention. This article clarifies the concept of victimological prevention, clearly defines its goals and objectives, develops its effective system of measures, as well as analyzes the views on the targeted, comprehensive approach and effectiveness of these preventive measures. Victimological prevention is also analyzed at the level of studying the interrelationships of two main aspects: specific and general, and relevant suggestions and recommendations are made in this regard. Opinions have been expressed that the main goal of victimological prevention is to increase the effectiveness of crime prevention by directly affecting victims of crime and preventing victims of crime.

Keywords: offenses, victimology, prevention, general, special, individual order, antisocial behavior, motive, purpose, criminal aggression.

Kirish

Kriminologiya nazariyasida huquqbuzarliklar profilaktikasini amalga oshiradigan profilaktik faoliyatning kimga qaratilganligiga ko'ra ikkiga: kriminologik va viktimologik profilaktika turlariga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda amalga oshirilayotgan profilaktika chora-tadbirlari asosan jinoyat sodir etgan shaxslarga qaratilgan. Chunki, g'ayriijtimoiy qilmishning motivi, maqsadning paydo bo'lishi, rivojlanishi va ularning amalga oshirishda shaxs asosiy rol o'ynaydi.

Kriminologiya doirasida jabrlanuvchining turli jihatlarini kompleks tadqiq qilish vazifasi qo'yiladi, chunki jabrlanuvchisiz jinoiy qilmish bo'lishi mumkin emas. Har qanday jinoiy qilmish jabrlanuvchiga muayyan (moddiy, ijtimoiy, jismoniy, ruhiy, ma'naviy, bevosita, bilvosita va h.k.) zarar yetkazadi. Huquqbuzarliklardan har xil obyektlar yoki qonun bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy ahamiyatga molik manfaatlarining egalari jabrlanishi mumkin.

Viktimologiyada jabrlanuvchilarni o'rganishda asosan "jinoyat qurboni" va "jinoyat jabrlanuvchisi" degan aynan o'xshash bo'lgan tushunchalardan foydalaniladi.

Jinoyat sodir etishning sabablari zanjirida jabrlanuvchi jiddiy rol o'ynaydi, degan fikr bugungi kunda paydo bo'lib qolgan emas, zero, davlat va huquq nazariyasi hamda tarixi manbalarida bunday yondashuv o'z aksini topgan.

Material va metodlar

Mavzu yuzasidan olimlarning fikr va mulohazalari tahlil qilinib, tegishli taklif va tavsiyalar berishdan iboratdir.

Mazkur ilmiy maqolani yozishda umumilmiy uslublar: funksional yondashuv, mantiqiylik, tizimlilik, tarixiy, qiyosiy-huquqiy, statistik, sotsiologik so'rovlar o'tkazish kabi metodlardan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari

"Viktimologiya" atamasi ikki so'zdan: lotincha "victima" – "jabrlanuvchi" va yunoncha "logos" – "bilim, ta'limot" so'zidan tashkil topgan bo'lib, jabrlanuvchi haqidagi ta'limot degan ma'noni anglatadi [1, 15-b.].

Ta'kidlash joizki, huquqbuzarlikning sabablarini o'rganishda jabrlanuvchi haqidagi ta'limot muhim rol o'ynaydi. Huquqbuzarliklar profilaktikasi chora-tadbirlarini ishlab chiqishda, huquqbuzarlik sodir etilishda jabrlanuvchining tutgan o'rnini ilmiy jihatdan bilish ham katta ahamiyatga egadir.

Shu sababli kriminal viktimologiyani o'rganishdan ko'zlangan asosiy maqsad, huquqbuzarlik va jinoyat jarlanuvchilarining mazkur holatlarning yuzaga kelishida tutgan o'rni, ahamiyatini, jinoiy vaziyatning yuzaga kelishi va rivojlanishiga qo'shgan "hissasi"ni aniqlash va tadqiq etishdir. Buning uchun jabrlanuvchining shaxsi, uning huquqbuzarlik va jinoyat sodir etilishidan oldingi xulq-atvori to'g'risida tegishli umumiy axborot yig'ilishi zarur. Buning uchun, birinchi navbatda, jabrlanuvchining shaxsi to'g'risidagi zarur ma'lumotlar, ayniqsa, jinoyatning yuzaga kelishida sabab bo'luvchi xulq-atvori atroflicha o'rganib chiqilishi lozim hisoblanadi [2, 341–342-b.].

Viktimologiya – jismoniy va yuridik shaxslarni jinoiy tajovuz obyektiga aylantiruvchi, jinoiy aloqadorlik tavsifi va darajasini belgilovchi ularga xos tipik xususiyatlar, shuningdek jinoyat qurbonlarining mustaqil o'z manfaatlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish qobiliyati va uni kuchaytirish vositalari haqidagi ta'limotdir [3, 179–180-b.].

Viktimologik profilaktika shaxsni huquqbuzarlik va jinoiy xavfdan ogohlantiradi va uni o'z xulq-atvorini o'zgartirishga undash orqali uning jabrlanuvchi bo'lib qolishi xavfini kamaytirish maqsadida amalga oshiriladi. Profilaktika chora-tadbirlari shaxsni jinoiy hujumdan himoyalashga, o'zgalarning xatolaridan saboq olishga chorlaydi, shaxs qanchalik kriminologik muhitda o'zini himoya qila olsa, uning jabrlanuvchiga aylanish xavfi shuncha kamayadi.

Huquqbuzarlik sodir etganlar va jabrlanuvchilarining xulqi, odobi, ahloqi, ma'lumoti, ma'naviyati, ruhiy holati kabi shaxsining xususiyatlari haqidagi ko'rsatkichlar ko'pincha bir-biriga yaqin hisoblanadi [4, 186-b.]. Salbiy xulq-atvorli, ma'lumot darajasi, ma'naviyati past, ijtimoiy-ruhiy holati buzilgan odamlar o'z ehtiyojlarini qondirish yo'lida jinoyat qurboni bo'lish xavfi mavjud bo'lsa-da, o'z qilmishlarini davom ettiraveradilar. Tabiiyki, bunday kishilar turli ko'rinishdagi huquqbuzarliklar, jumladan, jinoyat sodir etish bilan birga aksariyat hollarda jabrlanuvchiga ham aylanib qoladilar.

Huquqbuzarlikdan jabrlanuvchi bo'lishga moyillikni taqozo qiluvchi shaxsning xislatlari va xulqi bilan ijtimoiy qilmish o'rtasidagi sababiy aloqadorlik ehtimolli xususiyatga ega. Tamagirlik, laqmalik xislatlariga ega bo'lgan inson har doim ham firibgarlar bilan aloqaga kirishmaydi.

Huquqbuzarlikdan jabrlanuvchi bo'lishga moyil shaxs xulqining salbiy yo'nalish kasb etishi uning ijtimoiy ruhiy, psixo-fiziologik xislatlari muayyan hayotiy vaziyat bilan aloqada bo'lgandagina vujudga keladi. Shuning uchun viktimologiya nafaqat shaxslarning viktimlik darajasini, balki viktimogen xususiyatga ega vaziyatni ham o'rganadi. Viktimogen vaziyat huquqbuzarlikdan jabrlanuvchi bo'lishga moyil shaxsning muayyan xislatlari va xulq-atvori bilan bog'liq ravishda yuzaga keladigan aniq hayotiy vaziyat bo'lib, unda jabrlanuvchiga huquqbuzarlik yoki jinoiy yo'l bilan

jismoniy, mulkiy yoki ma'naviy zarar yetkazilish uchun paydo bo'ladigan imkoniyat hisoblanadi [5, 348-b.].

Huquqbuzarlik yoki jinoyat sodir etish niyatining paydo bo'lishi va amalga oshishiga jabrlanuvchilarning shaxsiy, ruhiy xislatlari ularning xulqiga va huquqbuzar bilan o'zaro munosabatlariga xos xususiyatlari ko'maklashganligi sababli bugungi kunda bunday toifadagi fuqarolar muayyan qismining viktimligini kamaytirish profilaktikaning asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lishi kerak. Jamiyatda huquqbuzarliklardan jabrlanuvchi bo'lishga moyil odamlar qanchalik kam bo'lsa, shuningdek ulardagi viktimlik darajasi past darajada bo'lsa, jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatida samara berishi mumkin [6, 207-b.].

Jabrlanuvchilar bilan profilaktika ishlarini olib borish davomida ularning ko'rsatma berish mobaynida xatoga yo'l qo'ymasliklari uchun doimo ularning jinoyat sodir etilayotgan vaqtdagi holati va jinoyatchi shaxsini idrok etish xususiyatlarini inobatga olish juda muhim sanaladi. Ular his qilayotgan qo'rquv, g'azab, uyat, alam kabi hissiyotlar idrok etishning buzilishiga sharoit yaratib berishi mumkin.

Yuqorida ko'rsatilgan viktimlik holatlarida asosiy omillardan biri sifatida jabrlanuvchining muayyan xususiyatlari ko'rsatib o'tilgan. Ta'kidlash joizki, shaxsning viktim holatga tushib qolishiga nafaqat o'zining subyektiv xususiyatlari, balki boshqa omillar ham ta'sir etadi, ya'ni shaxs o'zining shaxsiy xususiyatlari bilan bir qatorda ularning boshqa omillar bilan uyg'unlashuvi natijasida ham jinoyatlardan jabrlanishi mumkin.

Hozirgi kunda nafaqat mana shunday toifadagi, balki aholining barcha qatlamini turli xil huquqbuzarliklardan jabrlanish ehtimolini kamaytirish, ya'ni viktimlik darajasini pasaytirish dolzarb masala hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining 2014-yil 14-maydagi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonunida viktimologik profilaktika masalasi o'z ifodasini topgan.

Mazkur qonunning "Huquqbuzarliklar profilaktikasining turlari"ga bag'ishlangan 6-moddasi va "Huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi" deb nomlangan 6-bobi talablari asosida "viktimologiya" tushunchasi qo'llanilganda kriminal viktimologiyani nazarda tutish lozim. Chunki insonning jabrlanib qolishining oldini olishga doir profilaktika sog'liqni saqlash, favqulodda vaziyatlarda harakatlanish kabi sohalarida ham amalga oshirilishi mumkin.

Huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi organ va muassasalar tomonidan fuqarolarning yoki muayyan shaxslarning huquqbuzarliklardan jabrlanish ehtimolini kamaytirishga yo'naltirilgan huquqbuzarliklarni sodir etilishida jabrlanuvchilarning tutgan o'rnini hamda jabrlanishning sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish, shuningdek targ'ibot-tashviqot ishlarini tashkil etish orqali jabrlanish xavfini tug'dirayotgan omillar va huquqbuzarliklar haqida ma'lumotlar berish, bu borada ogohlikka, xushyorlikka chaqirish hamda xavfsizlikni ta'minlash chora-tadbirlarini amalga oshirish maqsadida olib boriladi.

Huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasining vazifalari:

– huquqbuzarliklar sodir etilishida jabrlanuvchilarning tutgan o'rnini o'rganish va tahlil qilish;

- huquqbuzarliklardan jabrlanishning sabablari va ularga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etish;
- aholi o'rtasida jabrlanish xavfini tug'dirayotgan omillar va huquqbuzarliklar haqida targ'ibot-tashviqot ishlarini tashkil etish;
- aholini huquqbuzarlikdan jabrlanish ehtimoli yuzasidan ogohlik va xushyorlikka chaqirish;
- jamoat tartibi va xavfsizligini ta'minlash, jismoniy va yuridik shaxslarning ko'chmas mulkini qo'riqlash;
- aholini huquqbuzarlikdan jabrlanish ehtimoliga (viktimlikka) ega shaxslarni aniqlash va ularga profilaktik ta'sir ko'rsatish;
- huquqbuzarlikdan jabrlanganlarni ijtimoiy reabilitatsiya va ijtimoiy moslashtirish; viktimologik profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish va boshqalar.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, viktimologik profilaktikasi tushunchasining oydinlashtirilishi, maqsadi va vazifalarining aniq belgilanishi uning samarali chora-tadbirlar tizimi ishlab chiqilishini, shuningdek mazkur profilaktik chora-tadbirlarning aniq manzilga yo'naltirilishi, ularga kompleks yondashilishi va ta'sirchanligini kafolatlaydi.

Viktimologik profilaktika ikkita asosiy: maxsus va umumiyning o'zaro bog'liqligini o'rganish darajasida olib boriladi.

Viktimologik profilaktikaning maxsus darajada olib borilishi jinoyat jabrlanuvchilarining xulq-atvorini jinoyatchida huquqqa xilof niyatning vujudga kelishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omil sifatida o'rganiladi.

Umumiy darajada o'rganish esa viktim xulqning qonuniyat va sabablarini aniqlash imkonini beradi.

Umumiy oldini olish jamiyatning barcha bo'g'inlari (oilal, ta'lim, tibbiyot muassasalari, o'zini o'zi boshqarish organlari)ning faol ishtiroki orqali amalga oshirilsa, maxsus oldini olishda bevosita ichki ishlar organlari, prokuratura, adliya, sud organlari tomonidan amalga oshiriladi.

Viktimologik profilaktikaning asosiy maqsadi – jinoyat qurbonlariga bevosita ta'sir ko'rsatish orqali aniq jinoyatlarning oldini olish samaradorligini oshirish va jinoyatlardan jabr ko'rishga to'sqinlik qilishdir.

Huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi Qonun talablari asosida umumiy, maxsus va yakka tartibda amalga oshirilishi mumkin.

Demak, viktimologik profilaktika huquqbuzarlikdan jabrlanish xavfini kamaytirishga qaratilgan profilaktik chora-tadbirlar kompleksidan iboratdir.

Tadqiqot natijalari tahlili

Bu borada xorijiy davlatlar tajribasini tahlil etadigan bo'lsak, xorijiy davlatlarda huquqbuzarliklar viktimologik profilaktika davlat siyosati darajasida bo'lganligi sababli yaxshi samara berayotganligi kuzatilmoqda. Jumladan, G'arb davlatlarida viktimologik profilaktikaning quyidagi elementlari ajratib ko'rsatiladi va ularni shartli ravishda uch guruhga jamlash mumkin: shaxs yoki ijtimoiy guruhning viktimizatsiya jarayonlarining obyektiv sabablarini kamaytirish; aholining alohida

toifadagi shaxslari orasida tushuntirish ishlarini olib borish, viktimologik targ'ibot; jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish, zararni qoplash va davlat tomonidan kompensatsiya to'lash tizimining mavjudligi [7].

G'arb davlatlarida viktimologik profilaktika davlat va fuqarolik jamiyati institutlarining jinoyatchilikka qarshi kurash faoliyatining maxsus va ajralmas qismi bo'lib, viktimologik profilaktikani amalga oshiruvchi asosiy subyektlari davlat va uning boshqaruv organlari hisoblanadi.

G'arb viktimolog olimlarining fikriga ko'ra, jamoatchilik nazorati va o'zini o'zi boshqarish aholining viktimligi darajasini kamaytirish uchun jamiyatga ta'sir etishning eng samarali vositalaridan biri sanalgan [8, 86-b.].

G'arb davlatlarida viktimologik profilaktikaning muhim elementlaridan biri bu jamoat tashkilotlari hisoblanadi. Bu tashkilotlar jinoyatlardan jabrlanganlar manfaatlarini himoya qilish va ularga yordam ko'rsatish hamda retsidiv viktimlikka qarshi kurash maqsadida tashkil etilgan.

Jabrlanuvchilar huquq va manfaatlarini ta'minlash uchun bu tashkilotlar hukumat vakillari bilan rasmiy uchrashuvlar va suhbatlar uyushtirishadi, parlament qo'mitalari va komissiyalari, vazirlar kengashi majlislarida ishtirok etishadi, qonun loyihalarini tayyorlashda yordam ko'rsatishadi, parlament va hukumat vakillarini o'zlarining majlislari va syezdlariga taklif qilishadi, jamoatchilik fikrini o'rganadi hamda OAV bilan hamkorlikda ishlarini olib boradi, davlat organlariga jinoyatlardan jabrlangan shaxslar nomidan maktublar jo'natadi va ma'ruzalar tayyorlaydi, davlatning yuqori darajadagi shaxslari bilan uchrashuvlar o'tkazilishini tashkillashtiradi [9].

Huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikani amalga oshirishga yo'naltirilgan jamoat tashkilotlari faoliyatida quyidagilar ajratib ko'rsatiladi: tashkilotning tashkiliy tuzilmasi; viktimologik faoliyatni amalga oshiruvchi boshqa tashkilotlar bilan o'zaro hamkorligi va munosabatlari; taklif etilayotgan va ko'rsatilayotgan yordam qaratilgan obyektning xususiyati va boshqalar.

Ushbu tashkilotlarning tashkiliy tuzilmasiga to'xtaladigan bo'lsak, ular ko'ngilli ravishda tuzilgan nohukumat va hukumat tashkilotlariga bo'linadi.

Angliyada "Jinoyatlardan jabrlanganlarni qo'llab-quvvatlash Milliy assotsiatsiyasi" (National Association of Victim Support Schemes) 1979-yildan beri faoliyat ko'rsatib keladi va muvofiqlashtiruvchi organ vazifasini bajaradi.

Fransiyada "Jinoyatlardan jabrlanganlarga yordam ko'rsatish Milliy instituti" (National Institute for Assistance for Victims (INAVEM)) 1986-yilda tashkil etilgan bo'lib, u 60 ga yaqin viktimologik tashkilotlar faoliyatlarini muvofiqlashtiradi [10, 86-b.].

Niderlandiyada "Jabrlanuvchilarni qo'llab-quvvatlash Milliy tashkiloti" (National Organisation for Victim Support (NOVS)) faoliyat yuritisa, AQShda rasman mazkur vazifani amalga oshiruvchi organ mavjud bo'lmasa-da, "Jabrlanuvchilarga yordam ko'rsatish Milliy markazi" bajaradi [11, 86-b.].

Italiyada rasman viktimologik tashkilotlar faoliyatini muvofiqlashtiruvchi organ mavjud emas, lekin terrorizm, uyushgan jinoyatchilik, o'g'rilik, bosqinchilik va talonchilikdan aziyat chekkan fuqarolarga yordam ko'rsatish assotsiatsiyasi mazkur vazifani bajaradi.

Germaniya Federativ Respublikasida uchta darajadagi profilaktika ajratib ko'rsatiladi. Birinchi darajadagi profilaktikada jinoyatlar sodir etilishining asosiy sababi sifatida shaxsning huquqiy ongining pastligi va bu boradagi kamchiliklar hisoblanadi hamda bu kamchiliklarni to'ldirishga yo'naltirish mazkur darajadagi profilaktikaning asosiy maqsadi hisoblanadi. Ikkinchi darajadagi profilaktikada politsiya organlarining shaxslarni turli ko'rinishdagi jinoyatlarning sodir etishlaridan huquqiy vositalar orqali tiyib tursa, uchinchi darajadagi profilaktikaga esa jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan jazo qo'llash jarayonida ularning reijtimoiylashuvining oldini olish bo'yicha amalga oshiriladigan profilaktika chora-tadbirlari kiradi.

Huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi bo'yicha ko'pgina Yevropa mamlakatlarida muvofiqlashtiruvchi organlar, masalan, Milliy Kengashlar tashkil etilgan bo'lib, ularning asosiy vazifasi sifatida huquqbuzarlik profilaktikasi bo'yicha ma'lumotlar to'plash, rejalashtirish, amalga oshirilgan huquqbuzarlik profilaktikasi dasturlarini baholab borish, politsiya va boshqa organlarning hamkorlikda ishlashini muvofiqlashtirish, mazkur faoliyatni amalga oshirishda aholini ishtirok etishini ta'minlash, OAV imkoniyatlaridan foydalangan holda ular bilan hamkorlik qilish, ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar olib borish va boshqalar e'tirof etiladi [12].

Xorijiy davlatlarning huquqni muhofaza qiluvchi organlari jinoyat sodir etilishida doimo bir tezisni targ'ibot qilishadi, ya'ni jinoyatchi har doim himoyasiz, qo'riqlanmaydigan jabrlanuvchi yoki obyekt bilan uchrashadi hamda unga nisbatan jinoyat sodir etadi. Shu sababli unga qarshi turadigan xavfsizlik choralari aholiga targ'ibot qilish zarur deb hisoblaydi [13, 54-55-b.].

Buyuk Britaniyada kriminal xavfsizlikning minimal standarti ishlab chiqilgan bo'lib, bunda aholining keng qatlami politsiya bilan hamkorlik qilishda keng foydalanaladi.

Jamoatchilik vakillariga navbatchilik kunlari politsiya kiyimi, ya'ni mundiri beriladi, faqat bu formada hech qanday unvon va belgilar bo'lmaydi, shuningdek aloqa vositalari, maxsus himoya vositalari (rezina tayoq, qo'l kishanlari) va avtomashina beriladi. Bunday ko'rinishdagi faoliyat davlat va jamiyatga ham moddiy, ham ma'naviy ko'mak bo'lib xizmat qiladi.

G'arbiy Yevropa va AQShda jinoyatlarning oldini olishda asosiy o'rinni viktimologik profilaktika egallaydi. Chunki mazkur faoliyat ko'p mablag' talab qilmaydi. AQSh va G'arbiy Yevropa mamlakatlarida "Qanday qilib o'zini, oilasini, mulkini va turar joylarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilish mumkin?" degan maqolalar va qo'llanmalar chop etiladi. Shuningdek, jinoyat ishlari bo'yicha jabrlanuvchilar va guvohlarning xavfsizligini ta'minlash maqsadida jinoyatlardan jabrlanganlar assotsiatsiyalari tuzilgan bo'lib, ularning a'zolari o'z yashash joylari atrofida patrullik qilish kabi ishlarni amalga oshirishlari belgilab berilgan. Shu bilan bir qatorda o'rta maktabdan boshlab oliy o'quv yurtlarigacha viktimologiya asoslari haqida ma'ruzalar tashkil etilgan bo'lib, o'quvchi va talabalar trening mashg'ulotlarda o'zlarini himoya qilish va ekstremal holatlarda harakatlanish usullarini o'zlashtirishga muvaffaq bo'lishadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, ko'rib chiqilgan tajribalardan quyidagilar umumlashtirildi [14, 18-b.]:

- profilaktikaning ustunligi shundaki, yaratilgan imkoniyatlar shaxsning noqonuniy harakat qilishiga yo'l bermaydi, agar biror-bir shunga o'xshash holat yuz bersa, bunday holatni boshqa takrorlanishiga yo'l qo'yilmasligi;
- milliy qonunchilikning hamda davlat va mahalliy dasturlarning ishlab chiqilganligi va qabul qilinganligi;
- huquqbuzarliklar profilaktikasi bo'yicha yagona muvofiqlashtiruvchi organning tashkil etilganligi;
- huquqbuzarliklar va jinoyatlarni profilaktika qilish faoliyatida keng miqyosdagi aholi vakillarining jalb qilinganligi.

Ta'kidlash joizki, xorijiy davlatlarning profilaktika faoliyatining o'ziga xosligi ularning qaysi huquq oilasi vakili ekanligi bilan ham bog'liq hisoblanadi. Chunki ulardagi jinoyatlarning tasniflanishi milliy qonunchiligimizga mos kelmasligi, shuningdek ularning odat va an'alarining o'zgacha ekanligini hisobga olish zarur. Rivojlangan xorijiy davlatlarning har bir tajribasini milliy qonunchilikka tatbiq etish o'z samarasini bermaydi. Shu sababli, o'rganilgan tajribalarni qonunlarga va, albatta, mentalitetga moslagan holda tatbiq etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Xulosalar

Xulosa qiladigan bo'lsak, huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasini amalga oshirish bo'yicha quyidagicha xulosa qilishga imkon yaratadi:

- huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasini amalga oshirish orqali nafaqat fuqarolarning huquqbuzarliklardan jabrlanib qolishlarining oldini olishga, balki jamiyatda jinoyatchilikning kamayishiga ham erishiladi;
- huquqbuzarliklarning viktimologik profilaktikasi bo'yicha chora-tadbirlarni qo'llash kam mablag' talab etadi hamda jinoyatchilikka qarshi kurash samaradorligini oshiradi;
- huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikani maqsadli ravishda amalga oshirishda fuqarolarning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish eng ustuvor masala hisoblanadi;
- fuqarolarning huquqbuzar shaxs bilan o'zaro aloqasi muhim ahamiyatga ega bo'lib, huquqbuzarliklar tahlilini olib borishda jabrlanuvchi shaxsini chuqur o'rganib chiqmaslik natijasida viktimologik profilaktika ishlarini tashkil etish va amalga oshirishda ma'lum bir qiyinchiliklar yuzaga kelishi.

Bundan tashqari, huquqbuzarliklar profilaktikasi sohasidagi amaldagi qonun hujjatlarining ayrimlarini takomillashtirishni taqozo qiladi. Jumladan:

- "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi va "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunlarga tegishli o'zgartish va qo'shimchalarni kiritish lozim bo'ladi;
- huquqbuzarliklar viktimologik profilaktikasi bo'yicha bir qator tashkiliy muammolarni bartaraf etish hamda ularni takomillashtirish orqali viktimologik profilaktika samaradorligiga erishish imkonini beradi;
- fuqarolarning turli ko'rinishdagi huquqbuzarliklardan jabrlanishlariga qarshi OAVda ko'rsatuvlar tashkil etish va unda aholining ishtirokini ta'minlash orqali jamoatchilik fikrini o'rganish;

- internet tarmog'ida fuqarolarning huquqbuzarliklardan jabrlanib qolishlarining oldini olishga qaratilgan ma'lumotlar, ko'rgazmali lavhalarni joylashtirish;
- ijtimoiy tarmoqlarda yoshlar va voyaga yetmaganlarning turli ko'ngilsiz hodisalarning qurboni bo'lib qolayotganliklari, o'z joniga qasd qilishga majbur bo'lishlarining oldini olish maqsadida huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamda Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi bilan hamkorlikda ijtimoiy tarmoqlarda ularning jabrlanib qolishlariga qarshi qaratilgan ma'lumotlarni kiritib borish ishlarini amalga oshirish.

REFERENCES

1. Frank L.V. Nekotoriye teoreticheskiye voprosi stanovleniya sovetskoy viktimologii [Some theoretical issues of the formation of Soviet victimology]. *Poterpevshiy ot prestupleniya – Victim of a Crime*. Vladivostok, 1974, p. 15.
2. Parfiyev Y.A. et al. Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati psixologiyasi [Psychology of crime prevention activities]. Tashkent, Akademiya, 2015, pp. 341–342.
3. Ismailov I., Abdurasulova Q.R., Fazilov I.Y. Kriminologiya [Criminology]. Tashkent, Akademiya, 2014, pp. 179–180.
4. Xatkova F.X. Viktimologicheskiye aspekti jenskoy prestupnosti [Victimological aspects of female crime]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2004, p. 186.
5. Parfiyev Y.A. et al. Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati psixologiyasi [Psychology of crime prevention activities]. Tashkent, Akademiya, 2015, p. 358.
6. Nadtoke S.V. Viktimologicheskiye aspekti profilaktiki nasilstvennix prestupleniy [Victimological aspects of violent crime prevention]. Abstract of PhD thesis. 1999, p. 207.
7. Zaborovskiy V.A. Obsheotsialniye meri preduprezhdeniya penitentsiarnoy prestupnosti [General social measures to prevent penitentiary crime]. Available at: <http://www.jourclub.ru/34/1329/>.
8. Voronin Y.A. Preduprezhdeniye prestupnosti v zarubejnih stranax [Crime prevention in foreign countries]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Chelyabinsk State University*, 2012, no. 27 (281), p. 86.
9. Konovalova I.A. Viktimologicheskaya stoykost kak sposob preduprezhdeniya prestupleniy nesovershennoletnix [Victimological resistance as a way to prevent juvenile crimes]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta – Bulletin of the Moscow State Regional University*, 2012, no. 1. Available at: <http://www.evestnik-mgou.ru/>.
10. Voronin Y.A. Preduprezhdeniye prestupnosti v zarubejnih stranax [Crime prevention in foreign countries]. *Vestnik Chelyabinskogo gosudarstvennogo universiteta – Bulletin of Chelyabinsk State University*, 2012, no. 27 (281). p. 86.
11. Golovkina A.G. Gosudarstvennaya sistema profilaktiki pravonarusheniy v sovremennoy Rossii [The state system of crime prevention in modern Russia]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2011, p. 18.
12. Baranovskiy N.A. Antideviantnaya politika: teoriya i sotsialnaya praktika [Anti-deviant policy: theory and social practice]. Minsk, Belaruskaya navuka, 2011, pp. 54–55.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

1 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti “Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish” kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori, yuridik fanlar doktori, professor

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Sh. Jahonov, K. Abduvaliyeva, F. Muhammadiyeva, Y. Yarmolik

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2022-yil 11-mayda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli 11,76 b.t. Adadi: 100. Buyurtma: № 5.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti